

ספר המצוות (כתאב אלשראיע) לרב סעדיה גאון

מקור ותרגום מועד

ההדרה ותרגום:	נסים סבתו
פירוש:	חיים סבתו
עריכה:	אייל פישלר

מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח
קרן הרב דוד משה ועמליה רוזן
ירושלים תשע"ט

ספר זה יוצא לאור בסיוע

THE FRIEDBERG
GENIZAH PROJECT

מפעל פרידברג לגניזה

מועצת הפיס לתרבות ואומנות

משגב ירושלים

קרן הרב דוד משה ועמליה רוזן

חברי המערכת:

פרופ' מנחם בן-ששון (יו"ר), פרופ' שולמית אליצור, פרופ' יעקב בלידשטיין, פרופ' חגי בן-שמאי, פרופ' משה בראשור, ד"ר יוסף גוברין, ד"ר אביבה גוטליב-זורנברג, פרופ' אברהם גרוסמן, ד"ר צבי פיין, פרופ' מרדכי עקיבא פרידמן, פרופ' דניאל שפרבר

©

כל הזכויות שמורות למכון בן-צבי ולקרן הרב דוד משה ועמליה רוזן, ירושלים תשע"ט

הפקה: יהודית לובנשטיין-ויצטום

עריכת לשון: אייל פישלר

עיצוב וסדר: חנוך ולדנברג

הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

מסת"ב 978-965-235-210-1

תוכן העניינים

ז	מבוא מאת המהדיר והמתרגם
כא	מבוא מאת המפרש
מ	רשימת מהדורות
מג	קיצורים וראשי תיבות

המהדורה: מקור, תרגום ופירוש

1	פתיחה
8	פרק א שער עבודת ה'
22	פרק ב שער הטהרה
28	פרק ג שער כיבוד מועדים מסוימים מן הזמן
31	פרק ד חובות המקום
34	פרק ה מצוות החקלאות
47	פרק ו מצוות שבעסקות
58	פרק ז ענייני הטומאה וחיוביהם
74	פרק ח מצוות המאכל
80	פרק ט מצוות המלבוש
83	פרק י מצוות האישות
88	פרק יא שער הנדרים
91	פרק יב שער העריות
96	פרק יג חובות היהודי כלפי היהודי
110	פרק יד חובות שחייבת בהם האומה כולה
123	פרק טו המצוות המוטלות על בית אהרן ובית לוי
134	פרק טז שער המשפט
140	פרק יז גדרי סדרי הדין השמעיים
154	פרק יח שער העבירות והמצוות
164	פרק יט שער הקרבנות
183	פרק כ מצוות החגים

תוכן העניינים

201	פרק כא	חובות המלך
205	פרק כב	חובות הכהנים
218	פרק כג	שער חוקות האומות
227	פרק כד	שער המלחמות
233	פרק כה	שער המתגיירים
241	פרק כו	שער מעשי השגגה
245	חתימת הספר	

נוספות

251	פיוט תרי"ג מצוות
262	שבועתא לשבועות ואזהרות
283	מצוות המנויות בפיוט המצוות ובאזהרות וחסרות בספרנו
289	טבלת השוואה: ספרנו, הלכות גדולות, רמב"ם, פיוט המצוות והאזהרות
325	נספח: על השערות רבי יהודה ירוחם פישל פערלא בספרו 'ספר המצוות לרס"ג'

מפתחות

331	מפתח מצוות לפי סדר התורה
351	מפתח מקורות

מבוא מאת המהדיר והמתרגם

רב סעדיה גאון (רס"ג) – גאון ישיבת סורא (882–942) ומחבר הספר שלפנינו, היה מן החשובים והנודעים שבין הגאונים. רס"ג נולד באזור פיום שבמצרים, ומכאן כינויו הרווח 'אלפיומי'. בצעירותו נדד לארץ ישראל, סוריה ובבל, ועמד בקשר עם הפילוסוף היהודי הנודע יצחק הישראלי. בשנת 921 נטל רס"ג חלק בוויכוח בין גאוני בבל לגאון ארץ ישראל אהרון בן מאיר בעניין "פולמוס הלוח", שהיה "קרב מאסף"¹ בין המרכז בארץ ישראל למרכז שבבבל, ובסיומו הוכרה סופית עליונותו של המרכז הבבלי. בשנת 928 נקרא רס"ג ע"י ראש הגולה לעמוד בראש ישיבת סורא שנקלעה למשבר חמור. רס"ג ידוע ביצירותיו המקוריות והחשובות במחשבה היהודית, בפרשנות המקרא, בהלכה, בפייטנות, בכלשנות העברית ובפולמוס².

א. מבנה הספר ומקומו בין חיבורי רס"ג על המצוות

ספר המצוות (בתאב אלשראיע) של רס"ג מתפרסם כאן לראשונה במקורו הערבי יחד עם תרגום מועד לעברית. החיבור כולל הקדמה, עשרים ושישה פרקים וחתימה. כל פרק מוקדש לנושא מסוים המצוין בכותרת הפרק יחד עם מספר המצוות שבפרק. בגוף החיבור, רס"ג הגדיר כל מצוה, ומייד לאחר מכן הביא את הפסוק בתורה שממנו היא נלמדת. רס"ג כתב בהקדמה לחיבור שהוא נכתב כמענה לבקשת "אחד משוחרי התורה"³. מדברי רס"ג עולה שהחיבור שלפנינו נכתב לאחר שכבר נתפרסם הפיוט שלו על תרי"ג מצוות בעברית.⁴ זאת משום שרס"ג ציין בהקדמה במפורש כי מוני המצוות שלפניו חילקו את

1 ראו י' ברודי, רב סעדיה גאון, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 28.

2 לסיכום תולדות חייו ופועלו של רס"ג, ראו בספרו של ברודי הנוכח בהערה הקודמת, וכן בספרו ציון בין הפרת לחירקל, מרכז מורשת הרב נסים, ירושלים תשע"ו, בפרק החמישה עשר המוקדש לרס"ג ובמקומות נוספים בספר זה.

3 ובלשון המקור הערבי "בעץ אלראגבין".

4 ראו סידור רס"ג, מהדורת אסף ודוידזון, עמ' קנו ואילך; הפיוט מובא כנספח גם בסוף ספרנו הנוכחי. יש לציין כי בחוגי הישיבות וציבור לומדי התורה נפוץ חיבורו של הגאון הרב ירוחם פישל פערלא שכתב על פיוט המצוות פירוש מקיף בדרך הפלפול הישיבתי. התפשטותו של פירוש זה על הפיוט גרמה לכך

המצוות לארבעה חלקים, והוסיף "וכבר קיבצתים לפי ההרכב הזה באחד מן הספרים"⁵, ונראה שכוונתו לפיוט שקבע בסידורו, שכן המעיין בדברי הרקע של רס"ג לפיוט בסידורו, ימצא תיאור של חלוקת המצוות לארבעה חלקים המקביל לתיאור שבהקדמת החיבור שלפנינו. כמו כן, בהקדמה לחיבור שלפנינו הוסיף רס"ג והטעים: "אחר כך ביקשני אחד משוחרי התורה שאחברו בדרך אחרת שלא בחיבור הראשון, משלושה טעמים; האחד, שהחיבור הראשון היה בלשון העברית וזה ביקש שיהיה בלשון הערבית"⁶. ברור אפוא, שהחיבור שנכתב בעברית, הוא הפיוט על תרי"ג המצוות, קדם לחיבור שלפנינו שנכתב אחריו בערבית. יש להוסיף כי רס"ג גם חיבר 'אזהרות' בעברית שבהן הוא מפרט את כלל המצוות כפרטים על סדר עשרת הדברות. האזהרות כתובות כחלק מפיוט המחובר לשבע הברכות של תפילת העמידה ביום טוב, והן נפתחות במילים 'אנכי אש אוכלה'.⁷ שני הטעמים הנוספים שציין רס"ג לכתבת החיבור שלפנינו הם: א. בפיוט המצוות נמנו בשמן בלבד ללא כל פירוט, ואילו בחיבור שלפנינו רס"ג מציין בקצרה את גדר המצוות ואת תנאיהן, ואף את המקור בתורה שממנו נלמדת כל מצווה; ב. בחיבור שלפנינו, שלא כמו בפיוט ובאזהרות, החלוקה של המצוות היא לפי נושאים שונים (כגון: שער עבודת ה', מצוות המלבוש, חובות המלך). החלוקה לפרקים נעשתה מסיבות דידקטיות, וכדברי רס"ג "כדי שיהיה קל יותר לשננו ושימעט את טורח התלמיד"⁸, אך נראה, שמלבד טעם זה, היה בדרך זו של סידור החיבור גם שיטתיות מדעית והגיובית המאפיינת את דרכו של רס"ג גם בשאר חיבוריו.⁹

עניין נוסף שראוי לעמוד עליו הוא הימנעותו המכוונת של רס"ג מדיונים על הדרך שבה דרשו חז"ל כל מצווה מן הכתוב בתורה או מפולמוס עם הכיתות הפורשות או החולקים בפרשנות המצוות, כפי שהוא ציין מפורשות בהקדמה לחיבור. כמו כן, רס"ג גם הטעים בדבריו שאין בכוונתו לפרט בכל מצווה את כל הדינים השייכים לה. הוא נימק זאת וכתב

שהוא נחשב בטעות לספר המצוות של רס"ג. ראו למשל, המהדורה החדשה של ספר המצוות לרבנו סעדיה אלפיומי גאון, ירושלים תשמ"ט, ומהד' מכון המאור, ירושלים תשע"ב.

- 5 ובלשון המקור הערבי "וקד כנת גמעתהא עלי היא אלתאליף פי בעץ אלכתב".
- 6 ובלשון המקור הערבי "תם סאלני בעץ אלראגבין אן אולפה עלי נחו אכר גיר היא אלאול לג' אסכאב אחרמה לאן אלתאליף אלאול כאן בלגה אלעבראניין פאלתמס היא ליכון בלגה אלערב".
- 7 דיון מפורט על פיוט זה ועל ה'אזהרות' שבתוכו ראו סידור רס"ג, עמ' קפד; אף פיוט זה מובא כנספח גם בסוף ספרנו הנוכחי. ואולם אין זה ברור שרס"ג עצמו הוא זה שקבעו בסידורו, כי ישנם כתבי יד של הסידור שבהם האזהרות אינן. וראו בעניין זה ד' גרינברגר, סידור רס"ג: עיונים בנוסח, מבנה והוראות, דיסרטציה – הוגשה לסנאט של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, כסלו תשע"ג, עמ' 33, 42.
- 8 ובלשון המקור הערבי "ליכון אקרב אלי אלחפץ ואקל לת)עב אלטאלב".
- 9 על עניין זה ראו י' ברודי, חיבורים הלכתיים של רב סעדיה גאון, יד הרב נסים, ירושלים תשע"ה, מבוא, עמ' יד.

"כי לא חיברתי את הספר הזה בשביל עניינים אלה. ועוד, שכל אחד מן העניינים הללו מצריך (חיבור) ספר נפרד או מספר ספרים. והכותב ראוי לו להתרכז בכוונתו ולדחות את מה שלא שייך לזה, לאחר שיסביר שלא הניח זאת מחמת שגגה או היסח הדעת".¹⁰

דוגמה מובהקת להימנעותו מן הפולמוס ניתן למצוא בדבריו על מצוות קידוש החודש. רס"ג הסתפק במקרה זה במילים ספורות: "וציוונו לדעת מהו הדבר שלפיו נדע את ראש החודש ונשמרה, וזה כפי שאמר: 'ושמרת את החקקה הזאת למועדה מימים ימימה' [שמות יג, י].¹¹ זאת אף על פי שכאמור לעיל רס"ג עמד במרכזו של פולמוס סוער עם גאון ארץ ישראל בנושא זה, ואף הקדיש לעניין זה חיבור מיוחד בשם 'ספר המועדים'.¹² בנוסף יש לזכור כי נושא קידוש החודש היה גם סלע מחלוקת מרכזי של רס"ג עם הקראים שהמשיכו לקדש על פי הראייה.

רס"ג התייחס למספר הכולל של המצוות – תרי"ג¹³ – בשלושה מקומות לאורך החיבור. תחילה בהקדמתו לחיבור, בתארו את מבנהו: "וכינסתי את תרי"ג המצוות האלה בעשרים ושישה פרקים"¹⁴; אחר כך, בסוף פרק טו: "הרי אלו שלוש מאות ושבע מצוות, וזה החצי...";¹⁵ ולבסוף בחתימת החיבור: "לפיכך כלל כ"ו הפרקים הללו עלה סך מספרם לתרי"ג... נשלמו שש מאות ושלוש עשרה מצוות בעזרת ה'".¹⁶

בחתימת החיבור, מבאר רס"ג שהעונשים על הלאווין נמנו בחיבור כמצוות נפרדות בפרק בפני עצמו, וכן הוא דן בעיקרון שהנחה אותו בשאלה, באילו מקרים יש למנות את העשה והלאו כאחד ובאילו מקרים יש להפריד ביניהם ולמנות כל אחד מהם בפני עצמו. רס"ג כתב כי התייחס לנושאים אלה כדי למנוע ביקורת בלתי מוצדקת של הקורא. אמנם, לא ברור מדוע בחר רס"ג לדון בכך דווקא בסיום החיבור, ולא בהקדמה שבה צוינו העקרונות המתודולוגיים שהנחו אותו בכתיבתו.

10 ובלשון המקור הערבי "אך כנת לם אולף ה'א אלכתאב לה'ה אלפנון. ואיצא לאן כל ואחד מנהא יחתאג אלי כתאב מפרד או גמאעה כתב. ואלאולי באלמתבת אן יקצד מקצודה וירד סואה בעד אן יבין אנה ליס ען סהו ולא אגפאל תרכה".

11 ובלשון המקור הערבי "ואמרנא אן נתעלם מא בה נעריף ראס אלשהר ונחפ'ט[ה] כ'ק' ושמרת את החקקה הזאת".

12 על ספר זה שנכתב בעברית, ראו י' ברודי, רב סעדיה גאון, עמ' 168–170.

13 כדרשת ר' שמלאי – תלמוד בבלי מכות כג ע"ב. וראו רמב"ן בהשגותיו לספר המצוות של הרמב"ם השורש הראשון ד"ה וטרם אתחיל, התוהה מדוע וכיצד נתקבלה דרשתו של ר' שמלאי כמוסכמת על הכול.

14 ובלשון המקור הערבי "וצמת ה'ה אלתריג שריעה אלי כ'ו' קסם".

15 ובלשון המקור הערבי "פ'לך ש'ז שראיע והו אלנצף".

16 ובלשון המקור הערבי "פאדא גאמע ה'ה אל ר' כ' קיסם בלגת גמלת עדרה[א] ת'ד'י'ג'... אכמלת סת מייה ותלת עשר וציה בעון אלה".

מבוא מאת המפרש

אור חדש נגה על ספרות המצוות מתורתו של גאון הגאונים רב סעדיה גאון. ספר המצוות לרס"ג שלפנינו, המתורגם לראשונה מערבית, כולל עשרים וששה פרקים. מספר הפרקים מפורש בהקדמתו של רס"ג לספר: "וכינסתי את תרי"ג המצוות האלה בעשרים וששה פרקים המקיפים את כל חלקיהן [של המצוות]". חלוקה זו מפורשת גם בתוכן הספר. בכותרת הפרק הראשון נאמר: "הפרק הראשון מתוך כ"ו", ואילו כותרת הפרק האחרון מסתיימת במילים: "מה שנותר" – כנראה מתוך כל מניין המצוות. בכתבי היד שהגיעו לידינו מצויים שרידים מכל פרקי הספר, אך חסרות כתשעים וחמש מצוות, כמחציתן בפרק י"ח העוסק בעונשי מיתה וכתר.

חיבורנו ורשימות המצוות שקדמו לו

רס"ג כתב לפחות שלוש רשימות של מצוות. אחת בערבית והוא ספרנו, אחת בעברית על פי עשרת הדיברות והיא הנקראת 'אזהרות', והשלישית גם היא בעברית היא זו שעליו כתב הגאון ר' ירוחם פישל פערלא את ביאורו הגדול והיא שנתכנתה בפיו ומשם בפי רבים ספר המצוות לרס"ג. גם רשימה זו היא פיוט אזהרות, ולשם נוחיות הקורא אנו קראנו לרשימה זו: 'פיוט המצוות', כדי להבדילה מספרנו ומהאזהרות הכתובות על סדר עשרת הדיברות. אנו מביאים כנספח לספרנו את שתי רשימות האזהרות על פי הנוסח המוגה שהותקן בעבור מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית שיש לי זכות להיות חבר בה. אנו מודים על הרשות להשתמש בנוסח זה של רשימות אלה.

בנספח נוסף פירטנו את המצוות אשר נזכרו בפיוט ובאזהרות ואינן מנויות בספרנו, ואף הסברנו חלק מהשמטות אלה (נציין כאן כי חלק מההשמטות נותרו בעינינו תמוהות ביותר, שכן לא מצאנו בספרנו מצוות מפורשות כמו כיסוי הדם, שילוח הקן, מינוי שופטים, הרבעת בהמה כלאיים ועגלה ערופה).

כמו כן, נקדיש נספח לחיבורו של ר"י פערלא, ובו נפרט עשרים ושמונה מקומות בספרנו שמהם מתאשרות או מוכחות השערות של ר"י פערלא בביאורו לפיוט.

רס"ג מזכיר בהקדמתו לספרנו את פיוט המצוות שעשה, וכותב ששם הלך בעקבות בה"ג, ואת האזהרות אינו מזכיר. מקובל שהפיוט מאוחר לאזהרות (עיין דברי ר"י פערלא במבוא

לביאורו אות יא והערת המהדיר בסידור רס"ג עמ' קפד), ואם כן ספרנו הוא מניין המצוות המאוחר מבין השלושה. בספרנו זה נטה רס"ג משיטת בה"ג במניית חלק מהמצוות וגם בכמה נושאים עקרוניים: בעניין מניית העונשים גם בספרנו הלך רס"ג בעקבות בה"ג, אלא שרס"ג מנה באופן שיטתי גם את העונשים וגם את הלאוים. בה"ג מנה ששים וחמש פרשות, והגדירן "חוקים ומשפטים המסורין לציבור", אבל רס"ג בהקדמה לפיוט כתב כי ששים וחמש הפרשות שבחלוקת המצוות של הראשונים הן "חוקים החלים במקרים ידועים", ובפרק הארבעה עשר העוסק במצוות המוטלות על הציבור מנה עשרים וחמש מצוות (וראה דיון רחב על הגדרת קבוצה זו של מצוות בפתחת ר"י פערלא למניין הפרשות שבפיוט ובהערת הילרסהיימר לבה"ג, עמ' 94 הערה 421). כמו כן, שיטתו בספר זה חולקת על בה"ג בעניין מניית מצוות עשה ומצוות לא תעשה, ומחדשת שיטה חדשה וחשובה, שאין מונים בעניין אחד גם עשה וגם לא תעשה אלא אם יש תוספת בתוכן. ונראה שגם בעניין מניית מצוות שנלמדו ממידות שהתורה נדרשת בהן ומניית טעם המצווה כמצווה (השורש השני והשורש החמישי בסה"מ לרמב"ם) נטה רס"ג משיטת בה"ג, ולא מנאם.

רס"ג כותב בהקדמתו שאחד מחירושו בספר זה הוא בצורת המיון של המצוות. בעוד בה"ג שקדם לו חילק את המצוות לכמה קטגוריות כלליות – עשה, לא תעשה, עונשים ופרשות – רס"ג מיון את המצוות לפי נושאים. כל פרק מוקדש לנושא הלכתי אחד, וכולל את כל המצוות בתורה העוסקות בנושא זה. בראש כל פרק מופיעה כותרת הכוללת את מספרו הסידורי, שמו – המציין את נושא המצוות הכלולות בו, ומספר המצוות שבפרק. כמובן שלחלוקה זאת משמעות בהבנת המצוות וגם יש לה השלכות הלכתיות. למשל, בשאלה האם מצות "נקי יהיה לביתו" היא ממצוות המלחמה או ממצוות הבית, וכן בשאלה האם "לא תשיג גבול רעך" הוא מדיני עסקות או מדיני נחלת הארץ.

רס"ג מצהיר בהקדמת החיבור שמספר המצוות בכל פרק איננו מהווה שיקול בחלוקת הספר לפרקים: "שכן כל פרק כולל בתוכו את מה ששייך לסוגו, אף על פי שהמספר [של המצוות] שונה בכל פרק ברב או במעט". לכן יש הבדלים משמעותיים באורך בין הפרקים השונים. הפרק הארוך ביותר הוא הפרק השמונה עשר, הכולל שבעים ושש מצוות, ואילו הפרק הקטן ביותר הוא הפרק רביעי הכולל חמש מצוות בלבד.

בעבודתנו השוינו בכל מקום את דברי רס"ג כאן לדבריו בפיוט המצוות ובאזהרות, וכן לרשימת המצוות של בה"ג, לשרידים שפורסמו מספרי המצוות של רב שמואל בן חפני גאון ושל מר חפץ גאון ולספר המצוות לרמב"ם. לנחות הקורא ערכנו (בסוף הספר) טבלה המשווה בין מניינו של רס"ג בספרנו לרשימת

מבוא מאת המפרש

המצוות של בה"ג (על פי מניין הילדסהיימר) ולרמב"ם בספר המצוות, וכן למניינו של רס"ג בפיוט המצוות (על פי מניין הגר"י פערלא). עוד נכתבו בטבלה זו המקומות בפיוט ובאזהרות שבהם נזכרה כל מצווה ומצווה שנמנתה בספרנו.

חשוב לזכור שמספר מצוות חסרות בספרנו, ולכן אין להוכיח שרס"ג השמיט בספרנו מצווה אלא אם כן מוכח כך מהתוכן. בסימון מיוחד הוספנו בטבלה מצוות אשר שיערנו כי רס"ג מנאן באותם מקומות שלא נשתמרו בכתבי היד שלפנינו.

מניית המצוות בפרקי הספר

כאמור, רס"ג ציין בכותרות הפרקים את מספר המצוות בכל פרק, אולם החלוקה הפנימית של המצוות בתוך הפרק לא תמיד ברורה. ישנם פרקים שבהם לכל מצווה קודם מספר סידורי [פרקים א, ט, כד, וכנראה גם ה, שחלקו לא הגיע לידינו]. בפרקים אחרים מציין רס"ג מדי פעם במהלך הפרק את מספר המצוות או מסכם "עד כאן כך וכך מצוות". ולעתים אין הוא מציין זאת כלל, והדבר מקשה על חלוקתן המדויקת של המצוות [יש להעיר שמספרים סידוריים מופיעים בעיקר בפרקים ארוכים, שבהם יש חשש גדול לטעות].

לעתים מחלק רס"ג את הפרק לתתי קבוצות במעין כותרות משנה, ומציין את מספר המצוות הכלולות בהן. כך למשל בתוך הפרק השביעי – ענייני טומאה וחיוביהם, הכולל מ"ד מצוות, כתב רס"ג: "מתוכן יש עשרה בנגע הנקרא צרעת", ובהמשך: "ואלה ארבע מצוות שנצטוות בהן כל יולדת", ובסיכום אחת הקבוצות: 'אלו עשר מצוות בעניין השרצים'. דוגמה נוספת: הפרק הרביעי – חובות המקום, הכולל חמש מצוות בלבד חולק לשניים: שתי מצוות ליחיד ושלוש "לכלל האומה". נראה אפוא שמטרת המניין הפנימי איננה רק למנוע טעויות לגבי חלוקת המצוות בפרק, אלא גם ליצור הבחנות פנימיות בין סוגי המצוות השונים בתוך הפרקים, כחלק ממגמתו הכללית של הספר לסדר ולקבץ את המצוות לפי תוכנן.

כלי מרכזי נוסף לחלוקת המצוות בספר הוא ציטוטי הפסוקים. בדרך כלל מצמיד רס"ג לכל מצווה את הפסוק שממנו נלמדה, וכך ניתן לעמוד בדרך כלל על חלוקת המצוות.

בעיה נוספת קשורה למנייני המצוות שבכותרות הפרקים ולסכומם. בסוף פרק ט"ז מציין רס"ג שזהו סיום מחציתו הראשונה של הספר, הכוללת 307 מצוות: "אלו שלש מאות ושבע מצוות וזה החצי [מן המצוות]". אמנם רב שמואל בן חפני גאון העתיק בספר המצוות שלו את כותרות הפרקים של ספרנו, וסכום מספרי המצוות שהעתיק בכותרות פרקים א'–ט"ז הוא 306 מצוות, ועוד שלפי הכותרות שהעתיקנו מכתבי היד, מלבד שתי כותרות שהעתיקנו שלא מצאנו בכ"י והעתיקנו מרשב"ה, הסכום הוא 303 מצוות בלבד.

בנוסף, כדי להשלים את 307 המצוות שבמחצית הראשונה למניין תרי"ג יש למנות

פתיחה

כתב יד א

בסם אללה אלרחמן אלרחים¹

בשם ה' הרחמן הרחום

כתאב יגמע מא אשרע אללה גל ועז
ע' בני יש' מן אלשראיע. קאל מולף
הדא אלכתאב אלמעתמד בה חין
אבתדי תברך אללה² אלכאלק אלדי
געל אתם אלתעריץ לסעאדה
אלנאטקין כלקהם.

ספר המקבץ את המצוות שציווה ה' ישתבח
ויתעלה את בני ישראל.³ אמר מחבר הספר
הזה אשר גמר אומר לכותבו, בתחילת
(דבריו) יתברך ה',⁴ הבורא אשר עשה את
ההכשרה השלמה ביותר לאושר בני האדם
בעצם בריאתם.

אמא בעד, לו כאן מא תוגבה
אלחכמה הוא[!]⁵ אלתסויה בין נעמה
אלתפציל ונעמה אלאסתחקאק, כאן
אלחכים גל גלאלה⁶ קד אבתדי
אלנאטקין⁷ פי אלגנה ואגנאהם ען
אלתכליף ואלאעתמאל. לכן למא אוגב
אלתפריק בין נאיל אלתפציל ונאיל
אלאסתחקאק,⁸ באן געל אלתאני אופר
חטא⁹ ואגל קדרא מן אלאול, א[ו]מי

ולעצם העניין, אילו החכמה הייתה
מחייבת להשוות בין הטובה הניתנת בחסד
לטובה הניתנת בזכות, היה הבורא יתגדל
כבודו בורא את בני האדם בגן עדן
מתחילה ופטר אותם מן הטלת הציווי
וטורח המעשים. אך מאחר שחייב להבדיל
בין מי שמשיג בחסד למי שמשיג בזכות,
בכך שעשה את (הדרך) השנייה רבת אושר
ונעלת ערך מן הראשונה, רמז הבורא

1. בסם... אלרחים - ה: בשם יי' אלהי ישראל.
2. בשם אל חי וקיים. 2. אשרע... יש' - ה, ת:
3. קאל... אללה - שרח אללה עלי בני אסראל.
4. ת: קאל גאמענה חין אפתתח תבארך אללה
5. ה, ת: הי. 5. ה, ת: גל ועז.
6. אבתדי אלנאטקין - ה, ת: אבתדא ללנאטקין.
7. לכן למא אוגב - ה, ת: לכאן מא אוגבה. ואולם ההשוואה לנוסח כ"י א מלמדת כי זהו שיבוש.
8. אלתפציל ונאיל אלאסתחקאק - ה, ת: אלתפריק ונאיל אלאסתחקאק. 9. ת: חטא.

מאחר שחייב להבדיל בין מי שמשיג בחסד למי שמשיג בזכות... - כן כתב גם באמונות ודעות,
פתיחה למאמר השלישי (עמ' קטז): "שהשכל מחייב שכל מי שהשיג טוב על מעשה שעשה מגיע
לו כפלים ממה שמגיע מן הטוב למי שלא עשה כלום אלא נתנו לו בחסד".

יתפאר שבחו שהוא מכוונם אל האושר הרב ביותר והחלק הנעלה ביותר. ולכן הטיל על בריותיו מצוות ואיסורים כדי להעניק להם את השכר שיסב את האושר הרב ביותר והנעלה ביותר. ואף על פי שדעה זו מובנת בשכל, פירש אותה בספרו, כאשר אמר: "כה אמר יי גאלך קדוש ישראל אני יי אלהיך מלמדך להועיל מדריךך בדרך תלך" וישעיה מה, יז.¹⁰ וכיון שהדברים הם משלושה סוגים:¹¹ נאות לפי השכל, ומגונה לפיו, וסוג בינוני הנמצא ביניהם דומה לדרגת האפשרי; ומכיוון שלא ייתכן שיצווה הבורא על דבר שהוא מגונה מצד השכל, משום שיש בזה סתירה¹² – כי מאחר שהוא נטע בשכל את גנותו הרי שאסרו, ומאחר שציווה על זה, הרי שיהיו הנאה והמגונה והציווי והאיסור שווים בעניין אחד – אפשרות זו בטלה. גם הכתוב שלל זאת כאשר אמר: "כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגרך רע" (תהלים ה, ה). ונותרו שני

באלקצד בהם, אלבארי עז תנאה,¹⁰ אלי אופר אלחטוט¹¹ ואגל אלאקסאם. פאסתעמל עבאדה¹² פי מא אמרהם בה ונהאם ענה לינילהם אסעד אלגעל ואגלהא רתבא¹³ ועלי אן הדא אלקול הו אלמעקול פקד פצח בה פי כתאבה¹⁴ [אד] קאל כה אמר יי גאלך קדוש יש' אני יי אלהיך מלמדך להועיל מדריךך בדרך תלך. ולמא כאנת אלאשיא ע' ג' צרוב¹⁵ מסתחסן פי אלעקל ומסתקבח פיה וקסם מתוסט פי מא¹⁶ בין דלך שביה במרתבה אלגאזי. וכאן מן אלמחאל אן יאמר אלחכים במא הו קביח ענד אלעקל לסבב מא פיה מן אלתצאד¹⁷ אן יכון מן חית גרס אסתקבאחה פי אלעקל פקד נהא ענה מן חית אמר בה, פקאבל אלחסן אלקביח ואלאמר [אל]נהי פי שי ואחד בטל הדא אלוה ואלכתאב איצא¹⁸ קד נפאה אד קאל כי לא [אל] חפץ רשע אתה לא יג' רע. ובקי¹⁹ אלוהין

ג. לפי ה, ת: והדברים הללו משלושה סוגים. ד. לפי ת: שאז תהיה בו סתירה.

10. אלבארי עז תנאה – ה, ת: תבארך ותעאלי. 11. ת: אלחצוק. 12. פאסתעמל עבאדה – ה, ת: ואגל אלאקסאם באלעבארה. וזהו נוסח משובש. 13. לינילהם אסעד אלגעל ואגלהא רתבא – בה ובת ליתא. 14. הו... כתאבה – ה, ת: מוגוד פי כתאבה. וזהו נוסח משובש. 15. ולמא... צרוב – ה, ת: והדה אלאשיא עלי ג' צרוב. 16. פי מא – בה ובת ליתא. 17. מא פיה מן אלתצאד – ת: יקע פיה חנינד מן אלתצאד. 18. מכאן יש קטע מקביל בכ"י ג'. 19. ובקי – כך ג'. א: ובקיו.

הטיל על בריותיו מצוות ואיסורים כדי להעניק להם את השכר... כאשר אמר... – כן כתב גם באמונות ודעות, סוף המאמר הראשון (עמ' עה): "ושמא יחשוב לאיזו סבה ברא הבורא כל הנמצאים הללו, הנה יש בזה שלש תשובות... והשלישית, רצה בכך להועיל לנבראים במה שיצוה אותם ויהיו נשמעים לו, וכמו שאמר: 'אני ה' אלהיך מלמדך להועיל מדריךך בדרך תלך'".

פיוט תרי"ג מצוות

ההעתקה שלהלן של פיוט המצוות (כולל הניקוד) היא מכתב יד Oxford 1096 (MS. Huntington 448) וע"פ ההעתקה וההתקנה של המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון עברית (אם כי ללא סימון התיקונים שעשו הסופר או המגיה בכתב היד). בסוגריים רבועים – השלמות ע"פ מקורות אחרים של מילים החסרות בכתב יד זה או של אותיות מטושטשות.

פיוט זה הוא המוזכר בהקדמת ספרנו, והוא מחולק לששה חלקים, כלשון רס"ג בסידורו בפתח הפיוט: "ראיתי שהראשונים חילקו את המצוות לארבעה חלקים ואמרו שמצוות עשה מאתיים ומצוות לא תעשה רע"ז ועברות שיש בהן חיוב מיתה ע"א וחקים החלים במרים ידועים ס"ה. וחלקתי את מצוות עשה הנוהגות בכל זמן ומקום לחוד, והאחרות לחוד, וכן מצוות לא תעשה הנוהגות בכל זמן ומקום לחוד, והאחרות לחוד, והפשעים לחוד, והמשפטים לחוד, ויצאו שישה פרקים".

על פיוט זה יסד הגאון ר' ירוחם פישל פערלא את ביאורו הגדול לספר המצוות לרס"ג, ובסידור רס"ג (עמ' קנז-קפג) מנה המהדיר את המצוות בעקבותיו והעיר על דבריו באי אלו מקומות.

אֵת יי' אֱלֹהֶיךָ תִירָא וְאוֹתוֹ תַעֲבֹד בְּתַפְלָה.	001
עָרַב וּבָקֵר יַחְדָּהוּ בְּאוֹת וְטוֹטְפוֹת לְתַהֲלָה.	002
בְּכַנְפֵיךָ צִיצִית נֶצַח וּבִכְפֹתֶיךָ מְזוּזָה סֵלָה.	003
כִּבְדֵּ הוֹרֶיךָ יִרְא מֵהֶם כִּי אֵל נָתַן לָמוּ גְדֻלָּה.	004
גְּדֻלָּה לְזִקְנֵי וְהִדְרָתָם וּמוֹרָא לְמַקְדָּשׁ תִּקִּים.	005
לְלִמּוֹד וּלְלַמֵּד דָּת וְהַמְלִיךְ יִקְרָאנָה לְעַם בְּלִהָקֵם.	006
דָּחָה הָאֱלִילִים וְנִתְצָתָם וְרָעִיָה כְמוֹתָ תַחֲשָׁקֵם.	007
הִבְיָאָה כֹּפֶר וְצָדֵק תִּרְדּוּף וּמִשְׁקָלוֹתֶיךָ לְצִדְקָם חָקֵם.	008
חָק' תִּקִּים וְעֻזּוֹ תַעֲזֹב וְהַעֲבִיט תַעֲבִיט דֵּי חֶסֶד.	009
הִשָּׁב תִּשְׁבֵּ אֲבֹדָה וְהַעֲנֵק תַעֲנִיק וְהוֹכִיחַ [תוֹכִיחַ] לְכֹשֶׁרוֹ.	010

שבועתא לשבועות ואזהרות

רַעְשָׁה	שַׁחֲתָה גוֹבָה וּתְחַלּוּשׁ.	043
	שִׁנְאַנִיָּה בְּבּוֹאָם לְפָלוּשׁ.	044
לְבוֹסֹתַי	תַּרְתָּה מִחֲנֹס תְּלוּשׁ.	045
	תוֹפֶפֶת חֲגָג פְּעָמִים שְׁלוּשׁ.	046
	כַּכְתָּ 'שְׁלוּשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל זְכוּרָה אֶת פָּנֵי יְיָ' וּג'.	
אַף	אוֹרַח לְחוּפֶשׁ. אֶקוּ לְדוּלֵי מִכְפָּשׁ.	048
	בְּלָבִי אֵל יְהִי טָפֶשׁ. בְּחוּבִי אֵל יְהִי עָפֶשׁ.	049
נָאוּ	גְּאוּוֹתֶיהָ מְשׁוֹת מִרְפֶּשׁ. גּוֹמְדֵי לָהּ רִצְפַּת פְּשָׁפֶשׁ.	050
	יְיָ הַחֲכִימֵי לְנוֹפֶשׁ. "מְשִׁיבַת נָפֶשׁ".	051
שָׁמַיִם	הַטּוֹפְחִימוּ צִפִּיתִי. הוֹלֵלְתִי זוּלָתוֹ וְדִפִּיתִי.	052
	וְחוּ עֲרָכִי יִפֹּתִי. וְכַמְשְׁלוּש־עֲשָׂרָה נִפְתִּי.	053
תוֹרִי	זִמְרָה קִרְסָתִי וְשִׁפְתִּי. זֶהָב שִׁירִי עֲלִימוּ חִפְתִּי.	054
	חֲשָׁתִי הַגּוֹת וְלֹא רִפְתִּי. "מַחֲכִימַת פֹּתִי".	055
נְטָפוֹ	טוֹחִי זִיעַ עוֹלָב. טַפְסַת רוֹן בְּבּוֹאִי לְלַבָּלַב.	056
	יִמְסִיף פִּי צוּף וַחֲלָב. יִכִּין לִי מַחֲשׁבוֹת לֵב.	057
עַד	בְּמַעַט חֻקָּה אֵלָב. כְּתוּכָת בְּשָׂרִי לְשִׁלָּב.	058
	לְאֲדָם מַעֲרֹכִי לֵב. וּמִיֵּי "מְשִׁמְחֵי לֵב".	059
מִפְּנֵי	מוֹרָא עוֹטָה זֵינִים. מַגְתִּי וְעֲלִיזֵי פָנִים.	060
	נִחְפְּזִי כִּי אֲנָשִׁי הַפָּנִים. נִצְבִּים נִגְדִי בְּמַחְנֵים.	061
צָרוֹר	סוֹחֲרָה לְמַגְנִים. סְבָאָת זָכִי זֵינִים.	062
	עֲנֵדְנִי מֵתוֹק הָאוֹר וְטוֹב לְעֵינַיִם. "מְאִירַת עֵינַיִם".	063
אֱלֹהִים	פִּדְנִי מִחִיל וְרַעַד. פִּלְטָנִי וְלֹא אֶמְעָד.	064
	צִעְדִּי הֵכֵן מִבְּעַד. צִיגְתִּי בְּכָל צַעַד.	065
אֲשָׁבוּל	קִנְמוּנִי מִצַּעַד. קִטְרָה לִי בְּעַמְּעָד.	066
	רְשִׁינְתָּךְ עִם בְּנֵי אֶלְעָד. לִי "עוֹמֶדֶת לְעָד".	067
זֶה	שׁוֹקֵד לְמִלְאֵת בְּחֻסְדִּי. שְׁאֵלֶת אַחַת עֲבָדִי.	068
	שִׁפְרָא אֶמְרִי בְּמִדְיָו. שְׁנוּנִי מִנֶּת מִדְיָו.	069

טבלת השוואה: ספרנו, הלכות גדולות, רמב"ם, פיוט המצוות והאזהרות

להלן השוואה בין מניין המצוות בספרנו לבין רשימת המצוות של בה"ג – לפי מניינו של הילדסהיימר, ספר המצוות לרמב"ם, ופיוטיו של רס"ג עצמו – האזהרות לפי שורות, ופיוט המצוות הן לפי שורות הפיוט והן לפי מניינו של הגרי"פ פערלא בביאורו. מקומות מסופקים צוינו בסימן שאלה. מקומות שבהם הגדרת המצווה אחרת צוינו בכוכבית. בסוגריים ובכתב אפור ציינו מצוות שנראה כי רס"ג כללן במצווה המנויה בספרנו. מצוות החסרות בכתבי היד של ספרנו, השתדלנו לשער מה הן בהערות הפרשנות. ההשערות הובאו כאן על גבי רקע אפור.

ספר המצוות לרס"ג					
בה"ג			רמב"ם	פיוטי רס"ג	
			הגרי"ם פערלא	פיוט המצוות	אזהרות
פרק א שער עבודת ה' - 22 מצוות					
1	אמונה	עשה לט	עשה א	–	–
2	אהבת ה'	עשה כג	עשה ג	–	שורה 092
3	יראת ה'	עשה כד	עשה ד	עשה א	שורה 001
4	קריאת שמע	עשה א	עשה י	עשה ג-ד	שורה 090
5	תפילה	עשה כט*	עשה ה	עשה ב	שורה 001
6	שבועת שקר	ל"ת פז [ל"ת כח; עשה לא]	ל"ת סא [עשה ז; ל"ת סב]	ל"ת לב [ל"ת לא]	שורה 097
7	חילול השם	ל"ת קכב, עשה כח	ל"ת סג, עשה ט	ל"ת לג	שורה 097
8	לא לנסות את ה'	ל"ת קמח	ל"ת סד	ל"ת קכז	שורה 123
9	ללמוד תורה	עשה כו, מ, עה	עשה יא	עשה יד	שורה 006
10	ללמד תורה	עשה מא, עג, עד		עשה טו	שורה 006
11	להודות על הטובה – מקרא ביכורים	עשה קסב	עשה קלב	עשה פה	שורה 33
12	לשבחו על המצוות – וידוי מעשר	עשה קסא	עשה קלא	עשה צ	שורה 036
13	הריסת מקום מקודש	ל"ת קעה	ל"ת סה	–	שורה 123
14	יראת מקדש	עשה מז	עשה כא [עשה כב]	עשה יג	שורה 005
15	לשמוע לנביאים	–	עשה קעב	–	–
16	לא לשמוע לנביא שקר	ל"ת קפ	ל"ת כח	ל"ת קכט	שורה 123
17	פתיחת הלב והכוונה – ומלתם את ערלת לבבכם	[ל"ת קעב]	–	[ל"ת מט]	[שורה 101]

מפתח מצוות לפי סדר התורה

במפתח זה צוינו המצוות המנויות בספרנו לפי סדרן בתורה – פרשיות, פרקים ופסוקים. מצווה המופיעה בתורה כמה פעמים מצוינת בכל המקומות, גם אם בגוף הספר הביא רס"ג רק אחד מהם. לא צוינו מצוות שלא נמנו בספר, אך מצוות שיש לשער כי היו בספר וחסרות בכתב־היד צוינו 'חסר בכת"י'. מצוות המנויות באזהרות או בפיוט ואינן מנויות בספר לא צוינו, למעט יוצאות מן הכלל.

בראשית

בראשית

א, כח	פרו ורבו	לא נמצא
נח		
ט, ד	אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (אבר מן החי)	לא נמצא (חסר בכת"י)

לך לך

יז, יא	ונמלתם את בשר ערלתכם	פרק א מצוה יח
יז, יג	המול ימול וכו' ומקנת כסף	פרק א מצוה יט
יז, יג	המול ימול יליד ביתך	פרק א מצוה כ
יז, יד	ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפך	פרק יח מצוה נב

וישלח

לב, לג	על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה	לא נמצא (חסר בכת"י)
--------	--------------------------------------	---------------------

שמות

בא

יב, ב	החדש זה לכם ראש חדשים	פרק כ מצוה טז
יב, ג	ויקחו להם איש שה וגו' (קרבן פסח)	פרק כ מצוה יז
יב, ח	ואכלו את הבשר בלילה הזה	לא נמצא
יב, ח	מצות על מרורים יאכלוהו	פרק כ מצוה יט
יב, ט	אל תאכלו ממנו נא וגו'	פרק כ מצוה יח
יב, י	הנותר ממנו עד בוקר באש תשרפו	פרק כ מצוה כג
יב, טו	כי כל אוכל חמץ ונכרתה	פרק יח מצוה סב
יב, טז	וביום הראשון מקרא קודש (איסור מלאכה)	פרק כ מצוה ח
יב, טז	וביום השביעי מקרא קודש (איסור מלאכה)	פרק כ מצוה ט
יב, טז	וביום הראשון מקרא קודש (כיבוד)	פרק ג מצוה ב